

но прослідити не тільки пошуки найбільшої вигоди представителями британського істеблішменту, але й глибші ознаки системних перетворень в колоніальній доктрині Сент-Джеймського двору.

Поскольку во всех предыдущих колониальных конфликтах приоритет отдавался именно вест-индским островам из-за их наибольшей коммерческой ценности, то выбор Канады в ходе дебатов 1761 г., как выгодного не столько в торговом, сколько стратегическом отношении, свидетельствовал о том, что колонии из коммерчески ценных приделов метрополии, приобретали перво-степенное политическое значение. А борьба за господство в различных регионах мира, в данном случае за Северную Америку, оказалась важнее торгового соперничества.

Хотя переговоры 1761 г. не привели к подписанию мира, а Питт впоследствии был отправлен в отставку, тем не менее, заложенный в этот период подход к колониальным приобретениям Великобритании был сохранен, несмотря на умиротворительную политику следующего кабинета графа Бьюта. Сохранение Канады, как важнейшего завоевания британцев наряду с остальными объектами в других частях света, по условиям Парижского мира 1763 г. стало главным тому подтверждением.

Таким образом, курс на скорейшее завершение войны, обозначенный новым монархом Георгом III, расставил приоритеты в колониальной политике Лондона. Возможность уступки каких-либо приобретений за океаном при заключении мира, выдвинула на первый план перспективы стратегического превосходства над противником, тогда как достижение коммерческих преимуществ отошло на второй план. Так, процесс преобразования экономической империи в политическую завершился, в результате чего окончательно сложилась Первая Британская империя.

Список использованных источников

1. См., напр.: Corbett J.S. England in the seven years' war a study in combined strategy. – V.1. – L., N-Y, Bombay, and Calcutta, 1907. – 476 p.; Middleton R. The Bells of Victory: The Pitt-Newcastle Ministry and Conduct of the Seven Years' War 1757–1762. – Cambridge University Press, 2002. – 268 p.; Маклинн Ф. 1759. Год завоевания Британией мирового господства – М.: АСТ, 2009. – 638 с.; Ерофеев Н. А. Империя создавалась так... Английский колониализм в XVIII в. – М.: Наука, 1964. – 166 с.
2. A collection of all the treaties of peace, alliance, and commerce, between Great-Britain and other powers: from the revolution in 1688, to the present time / Ed. Ch. Jenkinson. – V.2. – L., 1772. – 342 p.; Correspondence of William Pitt: when secretary of state, with colonial governors and military and naval commissioners in America / Ed. G.S. Kimball. – V.1. – N-Y, 1906. – 445 p.
3. Williams B. The life of William Pitt, earl of Chatham. – V.2. – L., N-Y, Bombay and Calcutta: Longmans, Green and Co, 1913. – 421 p.
4. Mitchell B.R. British historical statistics. – Cambridge University Press, 1988. – 886 p.
5. Фергюсон Н. Империя: чем современный мир обязан Британии / пер. с англ. К. Бандуровского. – М.: Астрел: CORPUS, 2013. – 560 с.
6. Соколов А. Б. “Правь, Британия, морями?” Политические дискуссии в Англии по вопросам внешней и колониальной политике в XVIII веке. – Ярославль: издательство ЯГПУ им. К. Д. Ушинского, 1996. – 191 с.
7. A history of the Right Honourable William Pitt, earl of Chatham. / Ed. by F. Thackeray. – V.2. – L., 1827. – 683 p.

References

1. Sm., напр.: Corbett J.S. England in the seven years' war a study in combined strategy. – V.1. – L., N-Y, Bombay, and Calcutta, 1907. – 476 p.; Middleton R. The Bells of Victory: The Pitt-Newcastle

Ministry and Conduct of the Seven Years' War 1757–1762. – Cambridge University Press, 2002. – 268 p.; Maklinn F. 1759. God zavoevanija Britanijej mirovogo gospodstva – M.: AST, 2009. – 638 s.; Erofeev N.A. Imperija sozdavalas' tak... Anglijskij kolonializm v XVIII v. – M.: Nauka, 1964. – 166 s.

2. A collection of all the treaties of peace, alliance, and commerce, between Great-Britain and other powers: from the revolution in 1688, to the present time / Ed. Ch. Jenkinson. – V.2. – L., 1772. – 342 p.; Correspondence of William Pitt: when secretary of state, with colonial governors and military and naval commissioners in America / Ed. G.S. Kimball. – V.1. – N-Y, 1906. – 445 p.

3. Williams B. The life of William Pitt, earl of Chatham. – V.2. – L., N-Y, Bombay and Calcutta: Longmans, Green and Co, 1913. – 421 p.

4. Mitchell B.R. British historical statistics. – Cambridge University Press, 1988. – 886 p.

5. Fergjusion N. Imperija: chem sovremennyj mir objazan Britanii / per. s angl. K.Bandurovskogo. – M.: Astrel: CORPUS, 2013. – 560 s.

6. Sokolov A.B. “Prav”, Britanija, morjami?” Politicheskie diskussii v Anglii po voprosam vneshnej i kolonial'noj politike v XVIII veke. – Jaroslavl': izdatel'stvo JaGPU im. K.D. Ushinskogo, 1996. – 191 s.

7. A history of the Right Honourable William Pitt, earl of Chatham. / Ed. by F. Thackeray. – V.2. – L., 1827. – 683 p.

Grebnyuk V.S., graduate student of world history and international relations, Luhansk National University Taras Shevchenko (Ukraine, Lugansk), valeraforever@bk.ru

Colonial policy of St. James Court at the final stage of Anglo-French confrontation 1755–1763

The presented article is an attempt to clarify the features of transformation of foreign and colonial policy of London at the final stage of Anglo-French confrontation 1755–1763. Research has shown that the result of the course of an early conclusion of the war, indicated by the new monarch George III, was to find the most favorable conditions of the peace. During the debates of the British ruling circles the main condition has become the preservation of British dominance in North America that testified evolution of the Britain colonial doctrine, because previously considered commercially more valuable West Indian islands receded into the background. Thereby colonies ceased to be perceived only in the economic sphere, but have gained paramount strategic importance in the struggle for supremacy in different regions of the world.

Keywords: Great Britain, West Indies, Canada, commerce, colonies.

Гребенюк В. С., аспірант кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин, Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Луганськ), valeraforever@bk.ru

Колоніальна політика Сент-Джеймського двору на завершальному етапі англо-французького протистояння 1755–1763 рр.

Представлена стаття є спробою виявити особливості трансформації зовнішньої та колониальної політики Лондона на завершальному етапі англо-французького протистояння 1755–1763 рр. Дослідження показало, що наслідком курсу на скоріше завершення війни, позначеного новим монархом Георгом III, став пошук найбільш вигідних умов миру. У ході дебатів британських правлячих кіл головною умовою стало збереження британського домінування в Північній Америці, що засвідчило про еволюцію колониальної доктрини Великобританії, бо вест-індські острови, що вважалися раніше комерційно більш цінними, відійшли на другий план. Тим самим колонії перестали сприйматися лише в економічній площині, але й набули першочергове стратегічне значення в боротьбі за панування в різних регіонах світу.

Ключові слова: Великобританія, Вест-Індія, Канада, комерція, колонії.

* * *

УДК 94(477):352.07:338.43 “178/180”

Горохов С. В.

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри освітньої політики, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), Irine.78@mail.ru

Польська і російська моделі проведення освітньої політики у кінці XVIII – на початку XIX ст.

На матеріалах праць дореволюційних дослідників та документах міністерства народного просвітництва, розглядаються польська та російська моделі проведення освітньої політики у кінці XVIII – на поч. XIX століття. Автор намагається проаналізувати політичні умови та методи створення польської та російської системи освіти та визначити їх характерні риси а

також, встановити, які цілі і завдання переслідував кожен з учасників цього процесу. В статті здійснено порівняння та встановлено як позитивні, так і негативні аспекти практичної сторони роботи освітніх моделей. Основна увага приділена ролі представників, як польської так і російської спільноти, та встановлено їх безпосереднє місце у процесі проведення освітньої політики. Окремо розглянуто процес адаптації до нових реформаторських заходів на регіональному рівні. В статті наведено статистичні данні, які свідчать про реальні результати роботи місцевих органів управління освітою.

Ключові слова: комісія, фондуци, візитатор, округ, міністерство, університет, гімназія, училище, устав, прикази, едукація, академія, школа.

Розвиток освіти в Україні цілком і повністю пов'язаний з тими історико-політичними подіями, які відбувалися на теренах нашої території і мають суттєвий вплив на сучасність.

Актуальність теми даного дослідження полягає в тому, що заради об'єктивного розуміння тих проблемних питань, які виникають сьогодні в освіті та суспільстві, потрібно проаналізувати історичний генезис розвитку даної сфери і встановити, на яких основах формувалася освіта і, на яких засадах по відношенню до неї проводилася політика.

Дослідження даної проблематики представлено певним пластом наукових робіт. Питанню вивчення польської та російської моделі побудови освітньої системи присвячені праці таких дореволюційних дослідників, як О. В. Білецького, М. В. Довнар-Запольського, М. Ф. Владимирського-Буданова, І. П. Корнілова, Ю. Ф. Крачковського та С. В. Рождественського. Характерною особливістю цих досліджень є те, що в них викладено фактичний матеріал про стан розвитку освіти на колишніх землях Речі Посполитої, визначено позицію польської спільноти. В той же час, сама польська модель освітньої системи досліджується фрагментарно і, до того ж, відчувається вплив політичних домінантів того часу, за якими усе польське розглядається через негативну призму таких понять, як наступ католицизму, ополячення православного населення і таке інше. До того ж, більшість дослідників навіть на початку ХХ ст. вважали, що поділ Речі Посполитої був історичним і справедливим актом повернення колишніх руських земель [1; 2; 3; 4; 6; 7; 8].

В рамках даної статті основна увага буде приділена вивченню процесу формуванню польської та російської моделі освітньої політики. Виходячи з цього, головними завданнями будуть: дати характеристику впливу політичних умов на створення польської та російської освітньої системи, встановити роль і місце в цьому процесі представників спільноти, простежити основні напрямки, методи та характерні риси, як польської так і російської моделі освітньої політики.

У середині ХVІІІ ст. Річ Посполита знаходилася на межі краху усього державного механізму. Перший розподіл крани між сусідніми державами серед польської спільноти викликав не тільки обурення та підйом патріотичних сил, а й призвів до появи групи прогресивно налаштованих членів суспільства, які бажали проведення реформ. До того ж, під впливом поширень ідей просвітництва в деяких країнах Європи представники окремих верств польського суспільства звернули особливу увагу на стан справ в освіті.

Зазначимо, що саме ідеї Дж. Локка, Ж. Ж. Руссо, Шарля Монтеск'є та інших пропагували, що саме через вдосконалення самої людини, поваги до інших людей можливо створити мир та спокій у суспільстві.

До середини ХVІІІ ст. монополія управління освітою у Речі Посполитій належала католицькій церкві. Безпосередня організація освіти знаходилася у підпорядкуванні єзуїтського ордену та інших конфесійних об'єднань.

Ситуація починає змінюватися після того, коли у 1773 р. Римським Папою Климентом ІV, було заборонено орден єзуїтів, внаслідок чого, їх нерухоме майно мало перейти у підпорядкування державної скарбниці.

Для завідування єзуїтськими школами та колегіями у Речі Посполитій у 1775 р. була створена Едукаційна комісія. Як зазначає багато дослідників, ця організація була аналогом міністерства освіти, якій підпорядковувалися усі світські та церковні школи.

Головою комісії було призначено єпископа Ігнатія Масальського. Окрім того, до складу увійшли також генерал А. Чарторийський, єпископ Понятовський, воєвода Сулковський, підканцлер литовський Іюким Хребтович, ординатор Андрій Замойський, Ігнатій Потоцький та інші [5, с. 22].

Як бачимо, членами комісії стали представники аристократії та церкви з різними поглядами на політику, але з одним бажанням – модернізувати країну, в першу чергу, через поширення освіченості серед більшої частини населення.

Суть роботи комісії полягала у тому, щоб після закриття єзуїтських навчальних закладів кошти та будівлі, які залишилися, потрібно було спрямувати для створення мережі нових шкіл. Для розпорядження цим майном уряд створив дві комісії, Коронну та Литовську. За чисельним складом ці комісії були досить великі, в наслідок чого туди потрапили особи, метою яких було використання коштів для власного збагачення. Показовим прикладом є діяльність голови І. Масальського, який особисто розкрав за підрахунками деяких дослідників півмільйона злотих. Треба сказати, що масовому розкраданню сприяла і сама схема використання цих коштів. Так, планувалося усі кошти роздати магнатам та шляхті під заставу їх майна за визначений відсоток на довічне користування. Як наслідок, відбулося те, що повинно було відбутися. Магнати суттєво завищували оцінку власних маєтків, більшість з яких вже давно були розорені. Крім того, процедура передачі коштів проходила без усіляких гарантійних документів про повернення. Загалом було розкрадено сім мільйонів злотих, сума на той час досить висока [5, с. 24].

В той же час, всі ці фінансові махінації не могли зупинити реформу освіти. Вже у 1774 р. піаріст Григорій Поплавський запропонував комісії власний проект побудови освіти. Характерними рисами цього плану було створення світської освіти на основах ідей Дж. Локка та інших просвітителів. Так, Г. Поплавський вказував, що лише освіченість більшості населення, піднесення культури дозволить створити міцну та багату країну. Саме тому у своєму творі він пропонував, щоб освіта працювала на потреби держави.

Цей проект було одразу підтримано на всіх ланках влади і в суспільстві. Доречним буде також вказати, що після цієї події відбулося підняття авторитету піарістів, більшість з яких потім прийняла активну участь у роботі комісії. До того ж, в цей час до відродження освіти почали залучатися викладачі Краківської академії, епі-

скопи різних орденів та інші представники прогресивної молоді та аристократії.

Рішучим кроком комісії можна вважати проведення, чи не вперше в історії, адміністративної реформи у сфері управління освітою. Так, уся територія країни була поділена на учбові округи – Коронний та Литовський. В свою чергу, Коронний поділявся на шість учбових відділів: Великопольський, Малопольський, Мазовецький, Піарський, Волинський та Український. Відповідно Литовський мав – Руський, Поліський та Жмудський учбові відділи. Центральне управління учбовими округами належало головним школам – Краківській та Віленській [10, с. XII–XIV].

Окрім запровадження системи освіти, у 1776 р. за пропозицією піаріста Адольф Каменського було створено “Товариство для видання підручників”, до складу якого увійшли такі постаті, як І. Потоцький, Поплавський, Копчинський та Клюк. Саме в цей час, до його складу також, приєднався активний політичний діяч та польський патріот, краківський каноніст Гуго Колонтай.

Характерною рисою для освітньої політики Едукаційної комісії була повна відсутність адміністративного диктату у відносинах з підпорядкованими їй підрозділами. Так, вказане товариство мало працювати в автономному режимі. Більш того, реформатори чи не вперше застосували практично конкурсною основи для визначення кращого підручника. Доречним буде вказати, що ця ідея набагато випереджала свій час.

У 1776 р. була розроблена та втілена в життя “Настанова для ректорів, префектів та воеводських та приходських шкіл”. В цьому документі визначалися головні пріоритети освітньої політики в державі. У подальшому цей документ було розіслано до всіх навчальних закладів, а його принципи лягли в основу нового учбового статуту, про що мова буде йти нижче. Протягом 1777–1783 рр. представниками комісії та товариства була проведена свого роду ревізія усієї мережі шкіл у країні.

Так, до України приїздив А. Чарторийський, до Кракова – Г. Колонтай, до Білорусії – Г. Пірамович. Згодом, було створено інститут візитаторів, які час від часу проводили перевірки учбових закладів [5, с. 23].

Ця перевірка дала багатий матеріал з приводу реального стану освіти та створила умови для більш об'єктивного розуміння подальших дій комісії. Слід сказати, що результати цього огляду були не досить втішними для польських діячів. Перевірка виявила не тільки ряд недоліків у навчанні, а і такі негативні тенденції, як відсутність виконання пропозицій та вказівок Едукаційної комісії.

Саме тому, з метою проведення більш рішучого втілення в життя нових форм освіти, комісія, у 1783 р. затвердила перший освітній статут, який отримав назву “Правила комісії народної освіти для академії і всіх шкіл Речі Посполитої”.

Згідно статуту, система освітніх закладів мала трьохступеневу форму, за якою усі заклади поділялися на головні, середні та початкові.

Головні школи виконували роль наукових центрів, готували майбутніх вчителів для середніх шкіл, а також контролювали середні заклади через власних візитаторів. Едукаційна комісія обирала ректора та призначала членів голови колегій. Треба зауважити, що ректор головної школи отримував практично необмежені права

на керівництво закладом і округними школами. Він був суддею для професорів та вчителів усіх рангів. Стосовно заміщення викладацьких посад, то тут було запроваджено конкурсну основу.

Кожен заклад мав збори вчителів, які обирали ректорів, проректорів та інших. Безпосередній нагляд за учнями належав префекту – класному керівнику.

У статуті була розроблена і система фінансування. Основними коштами стали прибутки і майно ордену та їх монастирів. Усі кошти знаходилися у віданні ректора, але доступ до скрині з грошима мали одночасно, як ректор, так і представник від вчителів, що, в свою чергу, не давало можливості ректору безконтрольно розпоряджатися коштами [5, с. 24].

Статут регулював також і учбовий процес навчання. Так, шкільний рік тривав з 29 вересня до 29 липня, формою контролю були іспити, які проводилися кожні три місяці та наприкінці навчального року. Сам іспит обов'язково проводився у присутності керівництва. Учням заборонялося самостійно залишати навчання, для відпочинку відводився двомісячні канікули. Зазначимо також, що навчання було платним, але для незаможних представників з дворян передбачалося фінансування за рахунок уряду чи фондуша. Для навчання малолітніх створювалися посади домашніх вчителів. Власне, малі чи початкові школи створювалися під наглядом ректорів головних шкіл.

Прогресивною була і система оплати роботи та заохочення вчителів. По-перше, розмір оплати був однаковий для всіх вчителів – 1150 злотих, незалежно від відділу чи округу їх роботи. Але за кожен рік стажу додавалося ще 50 злотих.

По-друге, особи, які відпрацювали 20 років могли бути звільнені з пенсією 1000 злотих на рік. Щодо заохочень, то статутом передбачалося переводили кращих вчителів працювати до головних шкіл. Крім того, вчителі нагороджувалися грошовими преміями, книжками, реманентом, а також за рахунок держави могли бути направлені для навчання за кордон. З 1790 р. статут вводив додаткове фінансування для вчителів, яке передбачало 400 злотих щорічно для придбання книг та ведення бібліотеки [10].

Загалом, характерною особливістю польської освітньої політики було використання матеріальних та інтелектуальних ресурсів церкви та різних її конфесійних організацій. Так, було використано церковні фондуші, як фінансову основу побудови та утримання навчальних закладів. Духовенство стало творцем механізму управління, а в деяких випадках і науковцями та викладачами. Все це дозволило в короткий проміжок часу створити потужну базу для подальшого розвитку освіти.

В рамках даної статті ми не можемо повністю викласти увесь статут, але зазначимо єдине, він був настільки прогресивним, що деякі його положення лягли в основу освітньої системи Російської імперії.

Російська модель освітньої політики формувалася дещо в інших політичних умовах. В Російській імперії перші кроки, що до освіти, як ресурсу почали здійснюватися за часів правління Петра I, які відзначилися спробою докорінно модернізувати всю систему управління та створити міцну у всіх відношеннях імперію. Першим, хто звернув увагу на необхідність створення спеціального державного органу, який би займався

освітою, був німецький учений Лейбніц, який у 1711 р. порадив Петру I створити таку колегію. У своєму плані він пропонував розділити колегію на департаменти та комітети, завданням кожного з яких було безпосереднє управління освітою, типографією, медичними закладами, промисловістю та торгівлею. Голова колегії повинен бути членом Вищої державної ради і військової колегії, а усі члени цієї колегії повинні мати ранги вищих сановників. Головним обов'язком вченої колегії – нагляд за тим, щоб молодь у державі була освіченою та вихованою, атестувати тих, хто навчався за кордоном. В той же час, члени колегії повинні були самі постійно удосконалювати свої знання та методи управління.

На превеликий жаль, ці плани так і залишилися планами, центрального органу за Петра I та його наступників так і не було створено [9, с. 9].

Зрозуміло, виникає логічне питання: як так, що потреба у освічених кадрах була, навчальні заклади для цього були створені і працювали, а центрального керівного органу не існувало?

В цьому відношенні слід погодитися з дореволюційним дослідником Владимирським–Будановим, який вказував на те, що сама система освіти унеможливила створення такого роду органу. Дослідник відмічає, сама держава в той час не ставила за мету поширення освіти серед усіх своїх підданих, завданням було створити професійних державних службовців. Органами чи центрами освіти були церква, гвардія, канцелярія, аптека, шпиталь та ін. Як вказує сам дослідник, самого поняття освіти, як такого не існувало. Для зручності професійні школи чи училища знаходилися у підпорядкуванні власних відомств чи закладів. Все це не створювало умов для виникнення центрального відомства освіти [2].

Така ситуація тривала і за наступників Петра I. Удосконалювалися навчальні заклади, набувала досвіду Академія Наук, було відкрито перший університет, гімназії, з'являлися певні освітні програми, але центрального керівного органу так і не було створено.

Першим практичним кроком російського уряду було створення у 1763 р. III департаменту при Сенаті, до якого були віднесені справи Академії Наук, Академії Мистецтв та інших шкіл і училищ, але суттєвого значення це не мало. Завданням III департаменту було збирання статистичних даних про учбові заклади та ведення документообігу [9, с. 10].

Більш серйозні зрушення, такого практичного характеру, відбулися за часів правління Катерини II, в період, який увійшов історію, як час Просвітництва та просвіченого абсолютизму. Саме цей суспільно – політичний фактор у поєднанні з особистим, Катерина II мала європейське виховання, це вплинуло на суттєве зрушення у започаткуванні нового етапу розвитку освітньої системи в Російській імперії.

У 80–х роках відбулася ще одна спроба провести свого роду реформу тогочасної освіти. Ці заходи були пов'язані з появою у Європі так званої саганської методики народних шкіл. Вона була започаткована у 1775 р. в Австрійській імперії за часів правління Марії Терезії та Йосипа II. Після особистої зустрічі з Йосипом II, Катерина II наказала запровадити цю систему і в Російській імперії. Для безпосереднього втілення у життя цієї системи була створена Особова комісія на чолі з тайним

радником П. В. Завадовським. Крім того, для отримання певного досвіду у застосуванні саганської системи в Росію було запрошено Федора Янковича [3, с. 24–26].

До складу цієї комісії увійшли академік Епіус, П. Пастухов та Федір Янкович. Завданням комісії було: створення плану відкриття мережі народних училищ, підготовка вчителів та розробка учбових програм і забезпечення підручниками. Вже 17 вересня 1782 р. був готовий план створення народних училищ.

Згідно плану, народні училища поділялися на три розряди: нижчі, середні та головні. Підготовка вчителів була покладена на Головне народне училище у Петербурзі, на основі якого у 1786 р. виникла вчительська гімназія. В Петербурзькій губернії одразу для такого експерименту було організовано сім народних училищ. З часом, коли Комісія довела реальність свого плану, указом у квітні 1786 р. в 25 губерніях було розпочато створення головних народних училищ. До цього моменту вже встигли підготувати 100 вчителів, перекласти 30 іноземних підручників та таке інше. Безпосереднє виконання цього завдання було покладено на намісників, а фінансування здійснювалося за рахунок місцевих Приказів [4, с. 25].

Велике значення для покращення організації освітньої системи мав Статут народних училищ, прийнятий 5 серпня 1786 р. Це був чи не найперший державний документ, який характеризував державну політику в освіті. На відміну від попереднього плану, Статут поділяв заклади лише на два типи: головні та малі. Головні розташовувалися у губернських містах і мали готувати майбутніх вчителів. Крім того, їхні випускники мали право вступати до університетів. Було створено також і центральне управління освітою, яке належало головному училищу. Місцеве управління, як і за попереднім планом, належало губернатору та Приказам [11, с. 54].

Керівництво учбовою частиною належало директору, якого особисто призначав губернатор, і який був членом Приказу (Приказ общественного призрения). Директор повинен був раз на тиждень перевіряти головне училище та мав власних спостерігачів у повітах, як правило обраних місцевих громадян. Також директор слідкував за роботою вчителів, запрошував на роботу в малих училищах випускників з семінарій та головних училищ. Крім того, він контролював, щоб вчителі завчасно складали іспит на право заміщення посад.

Статутом було затверджено норму фінансування училищ, відповідно для головного 2500 крб., а для малого – 500 крб. на рік. Зауважимо також, що навчання скрізь було безкоштовним для всіх станів [1, с. 19–38].

Про посилення саме освітньої політики держави свідчить указ 1784 р., яким усі приватні та іноземні пансіони, іншими словами кажучи, підлягали атестації шляхом складання іспитів у головних училищах. До речі, результатом перевірки було закриття усіх приватних руських і одного німецького пансіону, а решті було наказано вже з 1 січня 1785 р. перейти на загальні для всіх типів шкіл методи викладання. Крім того, з 1785 р. відкривати приватні пансіони можливо було лише за офіційним дозволом Комісії училищ, а іспити проводити кожні півроку і у присутності місцевого директора головного училища [9].

Отже, російська модель освітньої системи носила в той час у порівнянні з польською, більш командно–

адміністративний характер і мала, як і позитивні, так і негативні аспекти свого існування.

Головним досягненням російської моделі була розробка та практичне втілення у життя першої державної освітньої програми з більш менш визначеними принципами, які у подальшому стали визначальними.

До них ми можемо віднести такі, як розподіл освітніх закладів за певними типами, елементарність та загальність початкової освіти, створення окремого закладу для підготовки вчителів, розробка спеціальних програм та підручників, певна уніфікація викладання матеріалу. Окремо слід підкреслити створення системи управління і фінансово-матеріального забезпечення освіти, залучення місцевих органів управління, запровадження стандартів утримання навчальних закладів. Держава намагалася відтворити і певну систему виховання учнів, засновану на деяких ідеях просвітництва. Про певні успіхи свідчить також те, що, починаючи з 1782 р. і по 1800 р., число шкіл збільшилося з 8 до 315 початкових закладів, і, відповідно, кількість учнів – з 518 до 19 000 осіб.

В той же час, та помпезність та швидкість, з якою відкривалися заклади, мали і відповідні недоліки. Так, у 1789 р. була проведена перша ревізія навчальних закладів, яка виявила ряд серйозних прогалин у освітній системі. Одним з головних було те, що Прикази не завжди завчасно виділяли необхідні кошти для відкриття шкіл. Тут слід зауважити, що Прикази виконували не тільки освітні функції, а і соціально-господарські, що відволікало кошти на інші потреби. Більше того, в цій системі основну роль у визначенні пріоритетних напрямків відігравав губернатор. Тобто, від бажання чиновника залежало, дадуть кошти на школу чи ні. Саме тому, після смерті Катерини II, коли, так звана мода на освіту відійшла на задній план, відкриття нових навчальних закладів практично припинилося [12, с. 8].

Слід зазначити, що російське суспільство сильно відрізнялося від польської спільноти у бажанні продовжувати навчання. В цьому відношенні було зафіксовано вплив соціального фактору на освітню політику. Причиною небажання підвищувати рівень освіти була занадто складна програма навчання у старших класах і, крім того, для отримання кращої посади в ті часи було потрібно дещо інше, ніж гарна освіченість.

Комісія виявила і такий негативізм, який має місце і в наші часи, – більшість випускників головних училищ не завжди йшли працювати вчителями, а намагалися перейти до іншої державної служби. Як наслідок, головні училища, яким не вистачало потрібної кількості учнів у 1801 р., були закриті. Негативно впливав на поширення освіти і кріпосний лад, що унеможлилювало навчання дітей кріпосних селян.

Підводячи підсумки у проведенні порівняння польської та російської моделей освітньої політики, зазначимо наступне. Польська модель носила більш ліберальний характер у спробах її здійснення. В ній простежується органічний зв'язок інтересів суспільства та держави. В той же час, російська модель, це – насадження державної системи, виходячи з її інтересів, та чиновницький підхід щодо форм її здійснення.

Список використаних джерел

1. Белецкий А. В. Русское народное училище по уставу 1786 г. – 38 с.

2. Владимирский–Буданов М. Ф. Государство и народное образование в России с XVII века до учреждения министерств / [Соч.] М. Владимирского–Буданова. – Санкт–Петербург: тип. В. С. Балашева, 1874. – [2], 142 с.

3. Грот Я. К. Заботы Екатерины II о народном образовании, по ее письмам [к] Гримму: [Речь... в собр. Акад. наук 29 дек. 1878 г.] / [Соч.] Акад. Я. К. Грота. – Санкт–Петербург: тип. М. А. Хана, 1879. – 40 с.

4. Довнар–Запольский М. В. Реформа общеобразовательной школы при императрице Екатерине II. – М., 1906. – 47 с.

5. Исторический обзор деятельности управления Виленского учебного округа 1803–1903 гг., в трех частях. Под. ред. А. В. Белецкого. – Вильно, 1903. – 70 с.

6. История Императорского университета св. Владимира / по поручению Совета Ун–та св. Владимира сост. ордин. проф. М. Ф. Владимирский–Буданов. – Киев: в Тип. Им. ун–та св. Владимира, 1884. – 27 см. Т. 1: Университет св. Владимира в царствование императора Николая Павловича. – 1884. – [4], 674, XLII, IV с., [1] л. Портр.

7. Корнилов Иван Петрович (1811–1901). Очерк истории русской школы, ее современное состояние и на каких неизблемых началах она должна быть утверждена / И. Корнилов. – Санкт–Петербург: тип. А. П. Лопухина, 1901. – [2], 23 с.

8. Крачковский Юлиан Фомич (1840–1903). Исторический обзор деятельности Виленского учебного округа за первый период его существования. 1803 г. – 1832 г. / Отд. 1. 1803 г. – 1824 г.: (Отт. первых двух гл.) / Сост. Ю. Ф. Крачковский; [Предисл.: попечитель Попов]. – Вильно: тип. А. Г. Сыркина, 1903. – 70 с., XIII с.

9. Рождественский Сергей Васильевич. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения: 1802–1902 / составил С. В. Рождественский. – Издание Министерства народного просвещения. – 1902. – 785 с.

10. Сборник материалов для истории просвещения в России, извлеченных из Архива Министерства народного просвещения. – Санкт–Петербург: издание М–ва нар. просвещения, 1893. – 27 см. Т. 3: Учебные заведения в западных губерниях, 1805–1807. – 1898. – XXXVII, CXXVII с., 1186, [290] стб.

11. Указатель законов об учебных заведениях. – СПб, 1830. – 315 с.

12. Шмид Г. К. История средних учебных заведений в России / соч. Е. К. Шмида, значительно изм. и доп. авт. в пер. с нем. – Санкт–Петербург: [б.и.], [18]. – 684 с.

References

1. Beleckij A.V. Russkoe narodnoe uchilishhe po ustavu 1786 g. – 38 s.

2. Vladimirskij–Budanov M.F. Gosudarstvo i narodnoe obrazovanie v Rossii s XVII veka do uchrezhdenija ministerstv / [Soch.] M.Vladimirskogo–Budanova. – Sankt–Peterburg: tip. V.S. Balasheva, 1874. – [2], 142 s.

3. Grot JA.K. Zaboty Ekateriny II o narodnom obrazovanii, po ee pis'mam [k] Grimmu: [Rech'... v sobr. Akad. nauk 29 dek. 1878 g.] / [Soch.] Akad. JA.K. Grot. – Sankt–Peterburg: tip. M.A. Hana, 1879. – 40 s.

4. Dovnar–Zapol'skij M.V. Reforma obshheobrazovatel'noj shkoly pri imperatrice Ekaterine II. – M, 1906. – 47 s.

5. Istoricheskij obzor dejatel'nosti upravlenija Vilenskogo uchebnogo okruga 1803–1903 gg., v treh chastjah. Pod. red. A.V. Beleckogo. – Vil'no, 1903. – 70 s.

6. Istorija Imperatorskago universiteta sv. Vladimira / po porucheniju Soveta Un–ta sv. Vladimira sost. ordin. prof. M.F. Vladimirskij–Budanov. – Kiev: v Tip. Imp. un–ta sv. Vladimira, 1884. – 27 sm. T.1: Universitet sv. Vladimira v carstvovanie imperatora Nikolaja Pavlovicha. – 1884. – [4], 674, XLII, IV s., [1] l. Portr.

7. Kornilov Ivan Petrovich (1811–1901). Ocherk istorii russkoj shkoly, ee sovremennoe sostojanie i na kakih nezbyblemyh nachalah ona dolzhna byt' utverzhdena / I.Kornilov. – Sankt–Peterburg: tip. A.P. Lopuhina, 1901. – [2], 23 s.

8. Krachkovskij Julian Fomich (1840–1903). Istoricheskij obzor dejatel'nosti Vilenskogo uchebnogo okruga za pervyj period ego sushhestvovaniya. 1803 g. – 1832 g. / Otd. 1. 1803 g. – 1824 g.: (Ott. pervyh dvuh gl.) / Sost. JU.F. Krachkovskij; [Predisl.: popечitel' Popov]. – Vil'na: tip. A.G. Syrkin, 1903. – 70 s., XIII s.

9. Rozhdestvenskij Sergej Vasil'evich. Istoricheskij obzor dejatel'nosti Ministerstva narodnogo prosveshhenija: 1802–1902 / sostavil S.V. Rozhdestvenskij. – Izdanie Ministerstva narodnogo prosveshhenija. – 1902. – 785 s.

10. Sbornik materialov dlja istorii prosveshhenija v Rossii,

izvlechenykh iz Arhiva Ministerstva narodnogo prosveshhenija. – Sankt–Peterburg: izdanie M–va nar. prosveshhenija, 1893. – 27 sm. T.3: Uchebnyja zavedenija v zapadnykh gubernijah, 1805–1807. – 1898. – XXXVII, CXXVII s., 1186, [290] stb.

11. Ukazatel' zakonov ob uchebnykh zavedenijah. – SPb, 1830. – 315 s.

12. Shmid G.K. Istorija srednih uchebnykh zavedenij v Rossii / soch. E.K. SHmida, znachitel'no izm. i dop. avt. v per. s nem. – Sankt–Peterburg: [b.i.], [18]. – 684 s.

Gorokhov S.V., Ph.D. (History), Associate Professor of Educational Policy Department, Dragomanov National Pedagogical University (Ukraine, Kyiv) Irine.78@mail.ru

Polish and Russian models of educational policy at the end of XVIII – beginning of XIX century

Polish and Russian model of educational policy at the end of XVIII – at the beginning of XIX century is investigated in the article on the materials of prerevolutionary researchers, periodicals and documents of the Ministry of education. The author tries to analyze the political conditions and methods of forming the Polish and Russian educational system, to determine the characteristics of Russian and Polish educational policy and find out what goals and objectives each of the participants of this process were pursued. Both positive and negative aspects of the educational models' practical side are compared in the article. Emphasis is placed on the role of the Polish and Russian communities' representatives, and their place in the process of educational policy is defined. Besides, the process of adaptation to the new reforms at the regional level is analyzed. The article presents statistics to show real results of the local education authorities.

Keywords: commission fundush, vizitator, county, ministry, university, high school, college, regulations, education, academy, school.

Горохов С. В., кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры образовательной политики, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), Irine.78@mail.ru

Польская и российская модели проведения образовательной политики в конце XVIII – нач. XIX ст.

На материалах трудов дореволюционных исследователей, документах министерства народного просвещения, рассматривается польская и русская модель проведения образовательной политики в конце XVIII – нач. XIX века. Автор пытается проанализировать политические условия и методы создания польской и российской системы образования, определить характерные черты русской и польской образовательной политики и установить, какие цели и задачи преследовал каждый из участников этого процесса. В статье проведено сравнение и установлены как положительные, так и отрицательные аспекты практической стороны работы образовательных моделей. Основное внимание уделено роли представителей, как польского, так и русского общества, и определено их непосредственное место в процессе проведения образовательной политики. Отдельно рассмотрен процесс адаптации к новым реформаторским мероприятиям на региональном уровне. В статье приведены статистические данные, которые свидетельствуют о реальных результатах работы местных органов управления образованием.

Ключевые слова: комиссия, фонду, визитатор, округ, министерство, университет, гимназия, училище, устав, приказы, едукация, академия, школа.

* * *

УДК 904

Мамедов А. Б.

преподаватель кафедры источниковедения, историографии и методики, Бакинский государственный университет (Азербайджан, Баку) zamrahov@gmail.com

ИСТОРИОГРАФИЯ БАНКОВСКО–КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ ГЕРМАНИИ В ТУРЦИИ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Германский капитал пользовался известным влиянием в находившемся под французским контролем Османском банке, по существу выполнявшем функции турецкого государственного, хотя французский капитал являлся основным кредитором Османской империи, германские банки принимали весьма деятельное и все возрастающее участие в финансировании Турции в конце XIX – начале XX века.

Немецкий банк играл в Турции столь значительную роль, что в финансовых кругах, его называли не иначе как “банкиром султанов”. В конце XIX – начале XX века ни одно важное решение того времени не имело право направлять свои предположения непосредственно в султанский дворец. Все эти проблемы были освещены в работах многих историков.

Ключевые слова: Турция, банк–кредит, немецко–турецкие отношения.

(статья друкується мовою оригіналу)

Образование Германской империи несло коренные перемены в международное положение Европы: “Ни одна европейская держава, включая Англию и Францию, по темпам роста торгового оборота своих морских портов не могла угнаться за Германией. Из внеевропейских стран даже США в этом отношении отставали от Германии” [2, с. 41].

В конце XIX века влияния германского капитала к Османской империи резко усилился, и все более стало возрастать экономическое и политическое значение Германии в Османской империи.

Преобладающее значение в экспорте капиталов в Турцию вначале имели Франция и Англия. Так как Франция обладала в Турции 62,9% всей суммы займов до войны.

Вслед за Францией крупным экспортером капитала в Турцию была Англия, которая имела особенно крупные позиции в области промышленности, внешней торговле, в страховых обществах и банках [5, с. 10–11; 6, с. 128–130].

Усиление позиций Германского капитала в Турции в конце–конце XIX – начале XX века тщательно и всесторонне исследовала целая плеяда крупных русских исследователей. Одним из них является, А. Д. Новичев, который еще в 30–е годы прошлого века посвятил этой теме такие замечательные книги, как “Экономика Турции в период мировой войны” и “Очерки Экономики Турции до мировой войны”. Обе эти книги содержат много ценных экономических фактов, которые научно–объективной точки зрения позволяют оценить динамику влияния Германского капитала в Турецкой экономике.

Автор считает, что основными политико–стратегическими планами Германии по отношению Турции, являлось стремление подготовить для себя на территории этого государства плацдарм для борьбы за передел колоний и связанным с этим, строительство Багдадской железной дороги [6, с. 128]. По мнению А. Новичева вопрос о строительстве железных дорог в Турции возник почти одновременно с появлением железных дорог вообще [6, с. 133].

Одним из виднейших исследователей Германского капиталовложения в Турции является А. С. Ерусалимский, написавший ряд замечательнейших книг [3, с. 22–25; 4, с. 222–225].

Автор пишет, что одновременно с быстротой и значительной концентрацией производства, шел процесс концентрации огромных капиталов в руках нескольких банков. Директор “Немецкого банка” Георг фон Сименс заявил с трибуны рейхстага, что прошли времена, когда германский капитал чувствует себя настолько окрепшим, что готов в интересах развития германской промышленности выступать там самостоятельно [2, с. 192].

По мнению А. Новичева основная мысль немцев заключалась в том, чтобы на территории Турции создать железнодорожный путь к Персидскому заливу, параллельный английскому морскому пути через Суэцкий канал [6, с. 143].

А вот, что пишет Х. З. Габидуллин: “В результате успешной работы немецких фирм Германии удалось занять в Турецкой торговле одно из первых мест и получить ряд крупных концессий. Наиболее крупным предприятием германского капитала в Турции являлась постройка Багдадской железной дороги...” [1, с. 87].